

บทวิจารณ์หนังสือ
สังคมกับเศรษฐกิจ กรณีศึกษาประเทศไทย (พ.ศ.2500-2545)
โดย ผศ.ชูศรี มณีพุกษ์

นิรมล สุธรรมกิจ

รองศาสตราจารย์ ดร.นิรมล สุธรรมกิจ ผู้เขียนหนังสือ สังคมกับเศรษฐกิจ กรณีศึกษา ประเทศไทย (พ.ศ.2500-2545) ได้เขียนบทนำไว้ว่า แก่นโครงเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้มาจากเค้าโครงการบรรยายวิชา สังคมกับเศรษฐกิจและเศรษฐกิจประเทศไทยเบื้องต้น ซึ่งอยู่ในหลักสูตรปริญญาตรีของคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้นักศึกษาได้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเศรษฐกิจ และประวัติความเป็นมาของเศรษฐกิจไทย ตลอดจนมีความสามารถในการเบื้องต้นที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมและปัจจัยเศรษฐกิจ (ทั้งภายในและภายนอกประเทศ)

ด้วยเหตุนี้เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้จึงแบ่งเป็น 4 ภาค ภาคที่หนึ่ง เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเศรษฐกิจ ภาคที่สอง เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่วนภาคที่สามอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทยในด้านต่าง ๆ และภาคสุดท้ายเป็นภาคองค์การระหว่างประเทศ และกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย หนังสือเล่มนี้มีจำนวน 527 หน้า ผู้วิจารณ์เชื่อว่าผู้เขียนต้องเป็นผู้ที่มีความอดุสาหะวิริยะอย่างสูงจึงสามารถผลิตหนังสือที่มีเนื้อหาและมีคำอธิบายมากมายได้เช่นนี้

เนื่องจากหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่ครอบคลุมหลายสาขาวิชา (แม้ภายในสาขาเศรษฐศาสตร์เองก็ตาม) ผู้วิจารณ์จึงต้องขออนุญาตที่จะไม่วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาบางบท ซึ่งผู้วิจารณ์อาจจะไม่สามารถวิจารณ์ได้ เพื่อความสะดวกและง่ายต่อการติดตามการวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ ผู้วิจารณ์ขอ

แบ่งการวิจารณ์ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ส่วนแรกจะพูดถึงภาพรวมและองค์ประกอบของหนังสือเล่มนี้ และในส่วนที่สองจะกล่าวถึงเนื้อหาในแต่ละภาค แต่ละบทโดยจะพิจารณาถึงเนื้อหาและข้อมูลที่ใช้

ในภาพรวม เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไทยในช่วง 2504-2548 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในสาขาต่าง ๆ ของเศรษฐกิจไทย เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิต การค้าระหว่างประเทศ การลงทุน ประชากร การเงินการคลัง ทรัพยากรข้ามชาติและสิ่งแวดล้อม และนโยบายในการพัฒนาและส่งเสริมสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในภาคแรกสังคมกับเศรษฐกิจจึงเป็นที่มาของชื่อหนังสือ และเป็นส่วนสำคัญของวัตถุประสงค์ของหนังสือ ผู้เขียนให้ความสำคัญค่อนข้างน้อย และจะว่าไปแล้ว เนื้อหาของสังคมเศรษฐกิจที่ปรากฏก็ยังเป็นเรื่องของระบบเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่

ผู้เขียนเข้าใจดีว่าการเขียนเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเศรษฐกิจเป็นเรื่องยาก เพราะเป็นเรื่องของการบูรณาการระหว่างเนื้อหาเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยาหรือมานุษยวิทยา เพื่อจะได้เข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมทางสังคมกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป แม้จะมีสำนักเศรษฐศาสตร์หลายสำนักได้อธิบายพัฒนาการของสังคมเศรษฐกิจโดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น สำนักเศรษฐศาสตร์สถาบัน สำนักประวัติศาสตร์ หรือสำนักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ แต่กระนั้นก็ยังพ่ายแพ้ต่อการศึกษาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นก็คือ ศึกษาเฉพาะเรื่องเป็นเอกเทศ โดยมีนักศึกษาให้ความสนใจต่อปัจจัยอื่น ๆ ที่มีไขปัจจัยทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการจะยึดแนวทางเศรษฐศาสตร์สถาบันหรือแนวทางของมาร์กซ์ก็อาจจะถูกกล่าวหาว่าเป็นการศึกษาโดยมี “ธง” อยู่แล้วว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจมีที่มาและมีที่ไปอย่างไร

อย่างไรก็ตามผู้วิจารณ์ก็ยังอยากจะให้กำลังใจผู้เขียนว่า น่าจะพิจารณาหนังสือของ Heilbroner (Making of Economic Society) หนังสือของ Ester Boserup (The condition of agricultural growth : the economics of agrarian change under population pressure) หนังสือของ Douglass North (Structure and change in economic history) หนังสือของ David Feeny (The political Economy of Productivity : Thailand Agricultural Development, 1880-1975) อาจจะใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงหนังสือเล่มนี้ในส่วนสังคมเศรษฐกิจได้ไม่มากนัก

สำหรับเนื้อหาส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยนั้นเหมาะสมกับที่บอกว่าเป็นการสรุป ในส่วนที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ ของไทยนั้นมีเนื้อหาและความยาวก่อนทั้งหมด แต่ก็เข้าใจได้ว่าด้วยข้อมูลที่มีอยู่และความเชี่ยวชาญเฉพาะทางของผู้เขียนจึงทำให้ไม่สามารถคัดเนื้อหาและข้อมูลได้ออกได้

สำหรับเนื้อหาในแต่ละภาคแต่ละบท ผู้วิจารณ์จะพิจารณาเฉพาะประเด็นที่จะต้องมีการแก้ไขเพื่อให้มีความถูกต้อง และชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักวิชาและเพื่อความสะดวกในการอ่านและการเข้าใจ

บทที่ 1 ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเศรษฐกิจ ซึ่งส่วนใหญ่จะให้ความหมายหรือคำจำกัดความของดัชนีต่าง ๆ เช่น ความหมายของสังคม เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ จบลงด้วยปัญหาสังคม และปัญหาสังคมและเศรษฐกิจไทย ซึ่งเนื้อหาโดยรวมจะพบว่ามี การแยกส่วนอธิบายแต่ละเรื่องอย่างชัดเจน จนผู้อ่านย่อมมองเห็นว่าสังคมกับเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ในขณะที่เดียวกันคำอธิบายในแต่ละส่วน (ด้วยความหวังดี) ผู้เขียนก็ได้ให้รายละเอียดซึ่งความจริงไม่มีความจำเป็นสำหรับบทนี้แต่ประการใด เช่น การกล่าวถึงอุปสงค์ อุปทาน และประเภทต่าง ๆ ของตลาด

อนึ่งในการแบ่งระดับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจออกเป็นห้าระดับนั้น การแบ่งระดับความสัมพันธ์ดูจะไม่ชัดเจนว่าจะใช้อะไรเป็นหลัก และถ้าพิจารณาในรายละเอียดระดับความสัมพันธ์ระบบเงินตรากับระบบตลาดจะมีความซับซ้อนกัน เพราะ (1) มีการแลกเปลี่ยน (2) มีการใช้เงิน (3) มีตลาด ทั้งตลาดปัจจัยและตลาดผลผลิต จะต่างกันก็คือระบบตลาดมีสถาบันเศรษฐกิจอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น สถาบันการเงิน รัฐบาล เป็นต้น

บทที่ 2 ว่าด้วยระบบสังคมเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม การแบ่งสังคมแบบดั้งเดิมออกเป็นสังคมเศรษฐกิจแบบชุมชน แบบศักดินา และแบบพหุนิยม โดยไม่มีคำอธิบายแต่ประการใดว่าใช้เกณฑ์อะไรเป็นการแบ่ง หรืออ้างอิงมาจากแหล่งใดย่อมทำให้ผู้อ่านสงสัยได้ ผู้วิจารณ์มีข้อเสนอว่า แทนที่จะใช้คำว่าสังคมแบบดั้งเดิม ผู้เขียนน่าจะอธิบายถึงพัฒนาการของสังคมเศรษฐกิจที่ผ่านมา และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดพัฒนาการดังกล่าวดูจะปลอดภัยกว่า ในขณะที่เดียวกันอย่าให้ผู้เขียนมีความระมัดระวังในการใช้ศัพท์ การให้คำจำกัดความ และการล้อมกรอบสาระสำคัญ เพราะทุกอย่างย่อมมีความหมายเฉพาะเจาะจง หากใช้ผิด ให้คำนิยามและสาระสำคัญไม่ถูกต้องย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสนได้ ตัวอย่างเช่น คำว่า เศรษฐกิจและระบบเศรษฐกิจหรือลักษณะสังคม ซึ่งผู้เขียน

ควรตรวจสอบดูคำนิยามให้ชัดเจนว่าคืออะไร และการตรวจสอบหรืออ้างอิงควรจะให้แหล่งอ้างอิงที่เป็นสากล เช่น Dictionary of Social Science หรือ Dictionary of Political Economy เป็นต้น ถ้ากล่าวถึง**ลักษณะเศรษฐกิจ**ก็น่าจะหมายถึงลักษณะหรือโครงสร้างการผลิต การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรผลผลิตในสังคมนั้น ๆ ในขณะที่**ระบบเศรษฐกิจ** จะกล่าวถึงการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต อำนาจและกลไกที่ใช้ในการจัดสรรทรัพยากรการผลิต และผลผลิตในสังคม เป็นต้น ซึ่งระบบเศรษฐกิจมี 3 ระบบ คือ ระบบทุนนิยม ระบบสังคมนิยม และระบบที่มีการผสมผสานระหว่างระบบทุนนิยมกับสังคมนิยม ดังนั้นจึงไม่ควรจะใช้คำว่า ระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา หรือระบบเศรษฐกิจแบบพาณิชยกรรม และกรอบสาระสำคัญของลัทธิพาณิชยกรรมที่ควรจะเป็นสาระสำคัญของแนวคิดพาณิชยกรรม และที่กล่าวว่าลัทธินี้ทำให้เกิดชนชั้นพ่อค้า ความจริงน่าจะกลับกันคือการมีชนชั้นกลาง คือพ่อค้า นายทุน น่าจะเป็นเหตุทำให้เกิดแนวคิดพาณิชยกรรมมากกว่า

บทที่ 3 ว่าด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและสังคมนิยม ผู้เขียนมีความพยายามที่จะอธิบายความเป็นมาและลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและสังคมนิยม และในขณะเดียวกันต้องการอธิบายว่าสังคมภายใต้ระบบดังกล่าวมีลักษณะอย่างไรบ้าง ซึ่งเป็นความพยายามที่ดีมาก และเป็นอีกส่วนหนึ่งที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าระบบเศรษฐกิจและสังคมมีความเกี่ยวข้องกัน แต่ก็ดูจะเป็นความพยายามครึ่ง ๆ กลาง ๆ อาจจะทำได้พอใช้ในสังคมแบบทุนนิยม แต่ไม่สามารถอธิบายอะไรได้มากในสังคมภายใต้ระบบสังคมนิยม สำหรับการแบ่งประเภทของระบบเศรษฐกิจสังคมนิมนั้น อยากให้ผู้เขียนได้ระบุถึงแหล่งอ้างอิง นอกจากนั้นการกล่าวถึงปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมแบบทุนนิยมและสังคมนิยม (และสังคมแบบดั้งเดิมในบทที่ 2 และสังคมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบผสมในบทที่ 4) ก็มิได้มีความแตกต่างกันแต่ประการใด ยังคงเป็น อะไร อย่างไร เพื่อใครเหมือนกัน จะต่างกันก็เฉพาะวิธีการแก้ไขปัญหานั้นๆ จึงไม่มีความจำเป็นต้องพูดซ้ำ ๆ กัน

บทที่ 5 ว่าด้วยเศรษฐกิจไทยยุคก่อน การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พ.ศ.2504 เนื้อหาส่วนใหญ่มีความเหมาะสม ข้อควรระวังส่วนใหญ่คงจะเป็นข้อมูล เช่น การระบุว่าพิษณุโลกเป็นหัวเมืองการค้าสำคัญในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์นั้นยังเป็นที่สงสัย เพราะในยุคนั้นการค้าภายในมีน้อยมาก และเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญที่ถูกอ้างถึงก็คือ อยุธยา แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งการเติบโตของการค้าทางทะเลทำให้การค้าภายในอาณาจักรอยุธยาขยายตัวตามเมืองสำคัญของการค้าภายในก็ยังเป็นอยุธยา และเมืองในบริเวณภาคกลาง เช่น สาครบุรี

นครชัยศรี สมุทรสงคราม หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก เช่น ชลบุรี จันทบุรี และหัวเมืองภาคใต้ ฝั่งตะวันออก เช่น ไซยา นครศรีธรรมราช เป็นต้น สำหรับกรมพระคลังสินค้านั้นเป็นหน่วยงานที่มีความสำคัญในการค้าระหว่างประเทศมากกว่าการค้าภายในประเทศ เนื่องจากทำหน้าที่ขายและรับซื้อสินค้าต้องห้ามกับต่างประเทศ ส่วนสินค้าต้องห้ามโดยเฉพาะสินค้าออกนั้นยอมเปลี่ยนแปลงได้แล้วแต่ความจำเป็นในแต่ละยุคสมัย

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ภายใต้อำนาจของการเก็บภาษีอากร (ทั้งในรูปของการเกณฑ์แรงงาน ส่วน และอากรทั้งหลาย) ยังคงเป็นรายได้ที่มีความสำคัญมากที่สุดกับได้จากการค้าต่างประเทศนั้น หากจะมีความสำคัญก็คงเป็นรายได้ในรูปเงินตรา (หน้า 91) ส่วนการผ่อนปรนระบบไพร่ โดยการลดการเข้าเฝ้าจาก 4 เดือนมาเป็น 3 เดือนต่อปีนั้น เริ่มมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ดูหน้า 86 และ 91)

อนึ่ง คงจะมีการนับที่ผิดในหน้า 92 สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (ช่วง บุนนาค) คงมิได้หมายความว่า ช่วง บุนนาค เป็นนามเดิมของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีเป็นแน่ และอีกประการหนึ่งไม่แน่ใจว่าพระนามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเมื่อสมัยทรงผนวชอยู่คือ วชิรญาณภิกษุหรือไม่ (หน้า 92)

ในยุคการเมืองแบบเผด็จการก่อนเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม 2475-2504 การเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจจากเศรษฐกิจชาตินิยมในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาเป็นนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมหลังการปฏิวัติ 2501 เนื่องจากการตามข้อความในหน้า 115 ผู้มีอำนาจต้องการแสวงหาผลประโยชน์ด้านธุรกิจจากนโยบายดังกล่าว แต่ยังมีสาเหตุอื่น ๆ ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในหน้า 113 และคำอธิบายที่ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภาคการเกษตรได้ลดความสำคัญลงมากควรจะระบุช่วงเวลา และสัดส่วนของผลผลิตภาคเกษตรยังคงมีความสำคัญจนกระทั่งประมาณ 2515 ที่สัดส่วนของผลผลิตในภาคเกษตรเริ่มจะต่ำกว่าผลผลิตในภาคอุตสาหกรรม เช่นเดียวกับในบทที่ 6 หน้า 121 ที่กล่าวว่า ในช่วง 2504-2519 ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนึ่งคือ รายได้ประชาชนลดลง ในความเป็นจริงคงจะไม่ใช่นั้น เพราะความสำเร็จอย่างหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติคือ รายได้ประชาชาติต่อหัวของคนไทยสูงขึ้นตลอดเวลา

ในภาคที่ 3 กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทยในสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่โครงสร้างการผลิตและการตลาด (บทที่ 7) โครงสร้างการค้าระหว่างประเทศ (บทที่ 8) การลงทุน

ภายในประเทศ (บทที่ 9) ประกอบด้วย ข้อมูล นโยบาย ปัญหา (ล้อมกรอบ) จำนวนมาก ซึ่งทำให้เห็นภาพของเศรษฐกิจมหภาคของไทยดีมาก อยากเสนอว่าในบทที่ 7 ผู้เขียนน่าจะแยกให้เห็นการขยายตัวของภาคบริการ ซึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะภาค informal sector และถ้าเป็นเช่นนั้นจะทำให้เห็นผู้คนในสังคมไทยมากขึ้น ในขณะเดียวกัน คงจะเชื่อมโยงระหว่างการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจไทยกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

บทที่ 9 ซึ่งเป็นเรื่องของการลงทุน เป็นบทที่มีรายละเอียดมาก ซึ่งอาจจะมีผลทำให้เนื้อหาเกิดความซ้ำซ้อน และมองไม่เห็นภาพรวมของการลงทุนภายในประเทศโดยรวม ตลอดจนทิศทางและนโยบายส่งเสริมการลงทุนของไทย ตัวอย่างเช่น การพูดถึงโครงสร้างการลงทุน ถ้าจะพูดถึงการลงทุนจากต่างประเทศ และการลงทุนภายในประเทศ การลงทุนของนายทุนต่างชาติ (ซึ่งผู้เขียนเรียกว่านายทุนท้องถิ่น ชวนให้นึกถึงนายทุนในระดับท้องถิ่น) กลุ่มทุน (ทุนอุตสาหกรรม ทุนพาณิชย์ ทุนการเงิน) ทิศทางของการลงทุนและนโยบายน่าจะดีกว่า

บทที่ 10 ประชากร การจ้างงาน และสวัสดิการ ซึ่งกล่าวถึงโครงสร้างของประชากร การจ้างงาน ค่าจ้าง และปัญหาแรงงานไทย มีลักษณะเป็นข้อมูลทั่วไปกว้าง ๆ แต่น่าสังเกตว่า ผู้เขียนจะให้ความสนใจต่อแรงงานในเมืองมากกว่าแรงงานในชนบท กระทั่งแรงงานใน formal sector มากกว่าแรงงานใน informal sector จึงมีสัดส่วนของแรงงานค่อนข้างสูงในกำลังแรงงานทั้งหมด และมีดัชนีของสวัสดิการทางสังคมจะกล่าวถึงเฉพาะการศึกษาและการบริการสาธารณสุข ในขณะที่สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น บริการสาธารณสุขประเภทถนนหนทาง น้ำสะอาด สถานพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินก็น่าจะรวมอยู่ในสวัสดิการสังคมด้วย

ตัวเลขในตารางที่ 10.4 (หน้า 260) แสดงว่า ในปี 2533 และปี 2545 มีการย้ายถิ่นของผู้มีงานทำจากในเขตเทศบาลไปนอกเขตเทศบาลเป็นจำนวนมากกว่าผู้ย้ายถิ่นจากนอกเขตเทศบาล เข้าสู่เขตเทศบาลเกือบ 2 เท่า แต่ถ้าคำอธิบายของผู้เขียนจะไม่ค่อยมีน้ำหนัก เพราะยังไม่มีหลักฐานเชิงประจักษ์มายืนยัน ซึ่งหากมีหลักฐานยืนยันก็คงมีคำอธิบายต่อไปว่าอะไรจะเกิดขึ้นกับแรงงานที่ย้ายถิ่นไปอยู่ในชนบทเหล่านั้น

บทที่ 11 การคลังของประเทศไทย อธิบายโครงสร้างรายได้ รายจ่าย คุลงบประมาณ นโยบายการคลัง ผู้เขียนมีข้อมูลตัวเลขเกี่ยวกับการคลังมากเช่นบทอื่น ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อพูดถึงโครงสร้างของรายได้ รายจ่าย และหนี้สาธารณะ โดยละเอียดแล้ว ผู้เขียนน่าจะได้อธิบายถึงนัยสำคัญของโครงสร้างในลักษณะดังกล่าวต่อเศรษฐกิจไทย

ในหน้า 315-316 การกล่าวถึง บทบาทของนโยบายการคลังว่ามีอยู่ 3 ประการ (จึงดูในรายละเอียดแล้ว อาจจำเป็นแค่ 2 ประการเท่านั้น) ความจริงน่าจะมียู่ 3-4 ประการดังเช่นที่ผู้เขียนอธิบายไว้ในหัวข้อ 5 คือ ผลกระทบของการขึ้นนโยบายการคลังต่อเศรษฐกิจและสังคมอันได้แก่ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ และมาตรการของนโยบายการคลังย่อมมีทั้งมาตรการทางด้านรายจ่าย และมาตรการด้านภาษี

ในบทนี้ข้อความที่ล้อมกรอบไว้ค่อนข้างจะล้าสมัยเพราะเป็นข้อมูลก่อนปี 2540

บทที่ 12 การเงิน การธนาคารของประเทศไทย หัวข้อในบทนี้ประกอบด้วย นิยามหน้าที่ของเงินตรา ปริมาณเงิน สถาบันการเงิน ระบบการเงินระหว่างประเทศ และนโยบายการเงิน มีคำอธิบายคล้ายกับหลักเศรษฐศาสตร์มหภาคอย่างง่าย ๆ แต่หัวข้อที่น่าสนใจ คือ หัวข้อที่ 5 ซึ่งกล่าวถึงนโยบายการเงิน และเป้าหมายทางเศรษฐกิจ ซึ่งผู้เขียนอธิบายนโยบายการเงินในแต่ละแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีรายละเอียดดีมาก แต่อยากให้ผู้เขียนนำเสนอข้อมูลที่มีอยู่เสียใหม่ โดยการกล่าวถึงนโยบายการเงินและการทำงานของมาตรการทางการเงินอย่างง่าย ๆ ในช่วงเวลาที่ผ่านมา (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ และรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของนโยบายการเงิน และบทบาทของนโยบายการเงินชัดเจนเหมือนในบทว่าด้วยการคลัง

บทที่ 13 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรสำคัญที่กล่าวถึงก็ได้แก่ ดิน น้ำ แร่ธาตุ และป่าไม้ ในทุกหัวข้อเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาที่เกิดขึ้น สาเหตุ และนโยบายในการแก้ไขปัญหา ผู้เขียนมีข้อมูลที่ดีและจำนวนมาก ผู้วิจารณ์มีข้อเสนอว่า ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งที่จะได้รับการพิจารณาด้วยก็คือ ปัญหาสิทธิในการเข้าถึง และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบันและในอนาคตจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งปัญหาเช่นนี้ไม่สามารถแก้ไขโดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์เท่านั้น แต่ยังต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับสังคมด้วย ในขณะเดียวกันผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติอาจจะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม เช่น การอพยพ การตั้งถิ่นฐาน การเปลี่ยนแปลงอาชีพ

ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายของรัฐ ส่วนมากเป็นนโยบายที่ดึงมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่สิ่งที่น่าสนใจมากกว่าก็คือ รัฐได้ทำอะไรไปแล้วบ้าง และประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

บทที่ 14 มลพิษ และปัญหาสิ่งแวดล้อม มีเค้าโครงเช่นเดียวกับบทที่ 13 คือ กล่าวถึงปัญหามลพิษทางอากาศ ทางน้ำ ทางเสียง และปัญหาขยะและของเสีย นโยบายและมาตรการในการควบคุมและป้องกันมลพิษต่างๆ เหล่านั้น เช่นเดียวกับผู้เขียนได้กล่าวถึง นโยบายของรัฐในด้านสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ แต่มีการกล่าวถึงมาตรการที่รัฐบาลได้ดำเนินไปจริงค่อนข้างน้อย

ภาคที่ 4 ประกอบด้วย บทที่ 15 ว่าด้วย บทบาทขององค์กรเศรษฐกิจระหว่างประเทศต่อประเทศไทย และบทที่ 16 ว่าด้วย การกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย เนื้อหาในบทที่ 15 นั้น แยกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ส่วนที่ 2 เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ สำหรับในส่วนแรกอธิบายการรวมกลุ่มเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ เช่น EU ASEAN OPEC และผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทย และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อเศรษฐกิจไทย แม้จะมีข้อมูลมากและน่าสนใจ แต่อยากให้ผู้เขียนมองการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ในบริบทของสังคมเศรษฐกิจโลกด้วย รวมทั้งการให้ความสำคัญต่อสาเหตุที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่ม น่าสังเกตว่าในบางครั้งคำอธิบายของเชิงอรรถสามารถหยิบยกขึ้นมาเป็นคำอธิบายได้โดยตรงเสียทีเดียวจะสะดวกแก่การอ่านมากกว่า คำอธิบายในบางครั้งอาจจะต้องมีหลักฐานยืนยัน ดังเช่นคำอธิบายเกี่ยวกับผลกระทบในประเทศไทยหลังการรวมตัวของกลุ่มเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านั้น (หน้า 446-58)

บทที่ 16 กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย ส่วนใหญ่ผู้เขียนใช้ข้อมูลจากหนังสือกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยของ ศาสตราจารย์ รังสรรค์ ธรนะพรพันธุ์ ผู้เขียนได้เพิ่มเติมกระบวนการกำหนดนโยบายในช่วงหลังจาก 2530 เป็นต้นมา

ปัจจัยที่กำหนดนโยบายเศรษฐกิจปัจจัยหนึ่งคือ โครงสร้างส่วนบนของสังคม ซึ่งประกอบด้วย โครงสร้างอำนาจทางการเมือง และความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ผู้เขียนให้คำอธิบายความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในช่วง 2530-40 ไม่ชัดเจน ความจริงแม้แต่ก่อน 2530 ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้นำทางการเมืองกับกลุ่มพ่อค้านายทุนที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากก่อนปี 2516 กล่าวคือ พ่อค้านายทุนในบางครั้งกลับให้การอุปถัมภ์ทางการเงินแก่พรรคการเมือง เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ของตน และในบางครั้งก็กระโดดเข้ามาเป็นนักการเมืองเสียเอง ทั้งนี้เนื่องจากสังคมเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้โครงสร้างทางอำนาจเปลี่ยนแปลงไป อำนาจทางการเมืองพลัดเปลี่ยนอยู่ในมือ นักการเมืองหลายกลุ่มตามฐานกำลังทางเศรษฐกิจ (มิใช่อำนาจทางการเมือง)

ทหาร) ด้วยเหตุนี้ชนชั้นนำทางการเมืองจึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาชนชั้นพ่อค้ายาทุน และให้ผลประโยชน์จากการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ได้แก่ นายทุนเป็นการตอบแทน ดังนั้นในยุคนี้ถ้าจะมีระบบอุปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์ก็เปลี่ยนหน้าไปจากเดิม (ดูหน้า 494)

ในคำอธิบายของคัมภีร์ประกอบปัจจัยอุปทานนโยบายเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยชนชั้นนำทางการเมือง กลุ่มขุนนาง นักวิชาการ พรรคการเมือง และรัฐสภา ผู้เขียนได้เพิ่มองค์ประกอบอีก 2 อย่างคือ กลุ่มผู้นำทหาร และโครงการพระราชดำริ ถ้าพิจารณาจากคำอธิบายชนชั้นนำทางการเมือง หรือทางอำนาจ ในหนังสือกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยของศาสตราจารย์ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ จะพบว่า ทหารเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางการเมืองเช่นกัน และหากพิจารณาฐานะของกองทัพในปัจจุบันแล้วจะพบว่า กองทัพมีบทบาททางการเมืองก็เพราะถูกแทรกแซงทางการเมืองมากกว่า และผู้วิจารณ์ไม่รู้จะเห็นด้วยที่ผู้เขียนถือว่า โครงการพระราชดำริเป็นส่วนหนึ่งของอุปทานของการกำหนดนโยบายและโครงการพระราชดำริ มีบทบาทค่อนข้างน้อยในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจมหภาคของไทย โครงการพระราชดำริมีลักษณะคล้ายกับเป็นโครงการพัฒนาทางเลือกเพื่อเป็นตัวอย่างที่จะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหา หรือพัฒนาท้องถิ่นตามความเหมาะสม มิได้มีผลกระทบต่อข้อกำหนดนโยบายเศรษฐกิจมหภาค

ส่วนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในช่วง 2540-48 โดยเฉพาะในช่วงชวน 2 ควรจะได้กล่าวถึง บทบาทของระเบียบเศรษฐกิจโลกโดยเฉพาะ IMF เพราะรัฐบาลไทยต้องมีมาตรการเศรษฐกิจหลายอย่างตามเงื่อนไขของ IMF และในขณะเดียวกันในช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ (ถ้าพิจารณาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9)

กล่าวโดยสรุป ผู้เขียนประสบความสำเร็จในการทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจเศรษฐกิจไทยและเศรษฐกิจมหภาคแบบง่าย ๆ ในการนี้ผู้เขียนต้องใช้เวลาและความพยายามอย่างมหาศาลในการค้นหาข้อมูลและคำอธิบาย เพื่อให้ครอบคลุมภาวะเศรษฐกิจไทยในทุกสาขา และในช่วงเวลานานเช่นนั้น ซึ่งข้อมูลและคำอธิบายจำนวนมากเช่นนี้จักเป็นประโยชน์ยิ่งต่อนักศึกษาและผู้สนใจที่ต้องการจะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจไทยต่อไป ข้อเสนอแนะและคำวิจารณ์ของผู้วิจารณ์นั้นส่วนใหญ่จะเป็นในเรื่องการนำเสนอข้อมูลและเนื้อหาของผู้เขียนมากกว่า บางครั้งการมีข้อมูลมากก็ทำให้การจัดการกับข้อมูลลำบาก ทั้งในการวางหัวข้อ และการหาคำอธิบาย ซึ่งหากการจัดการไม่ดีจะทำให้ผู้อ่านไม่เห็นภาพรวมทั้งหมด เพราะจะเห็นแต่รายละเอียดเต็มไปหมด ผู้วิจารณ์คิดว่า

การที่ผู้เขียนเป็นนักเศรษฐศาสตร์ (แสดงว่าเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) ย่อมทำให้คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและเศรษฐกิจมีน้อย และไม่ค่อยชัดเจน แต่ก็ถือว่าเป็นความพยายามที่ดีและมีคุณค่า

นอกเหนือจากนั้นก็มีการพิมพ์ผิดอยู่หลายแห่ง ซึ่งคงจะได้รับการปรับปรุงแก้ไขต่อไปในการพิมพ์ครั้งที่สอง